

07

evropski forum

MESEČNIK ZA EVROPSKE INTEGRACIJE

BROJ 07

JUL 2006.

GODINA ČETVRTA

ŽENE U SRBIJI: EVROPSKE PERSPEKTIVE

Objavljeno kao dodatak
nedeljnika **VREME**
br. 812 od 27. jula 2006.

Ima nade – nema novih uslova

Žoze Manuel Barozo, predsednik Evropske komisije:

“Ima vremena da se do kraja godine sklopi Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Srbije Evropskoj uniji – ukoliko bude sproveden Akcioni plan srpske vlade za punu saradnju s Haškim sudom.” (Tanjug, 18.7.2006)

“Proširenje je jedna od najuspešnijih politika EU-a, izvanredno postignuće u izvozu slobode i mogućnosti širom našeg kontinenta. Mnogi od nas ovde su imali koristi od te politike. Treba da budemo ponosni na našu politiku proširenja. Veoma mi je drago što je Evropski savet potvr-

dio da ćemo poštovati naše postojeće obaveze. (...) Važno je pokazati da se Evropa ne širi po automatizmu, već da je proširenje svesni izbor. Da je ono svima nama korisno. Proširena Evropa ne samo da nije negativan faktor već je i uslov za snažnu Evropu. Za Evropu koja zaista nešto znači u svetu. Zato će Komisija ove jeseni usvojiti izveštaj o ukupnom procesu proširenja, uključujući sposobnost proširene Evrope da dobro funkcioniše, što će biti osnov za debatu na decembarskom Evropskom savetu.” (iz govora u Evropskom parlamentu 5.7.2006)

“Evropska unija može da se širi i posle ulaska Rumunije i Bugarske, čak i ako ustavni ugovor nije usvojen.” (Tanjug, 6.7.2006)

Partnerstvo za mir.” (Jap de Hop Shefer, generalni sekretar NATO-a, “Danas”, 20.7.2006)

“Proširenje je ključna tema finskog predavanja Evropskom unijom. Proširenje Unije je uspešna priča. Ne samo da je proširenje osnovno sredstvo za jačanje stabilnosti i demokratije već

je takođe i jedan od strateških odgovora na izazove globalizacije. Skorašnje analize pokazuju da su i stare i nove članice jasno profitirale od poslednjeg proširenja. (...) Veoma mi je drago što sposobnost apsorpcije novih članica nije utvrđena kao novi kriterijum za pristupanje. Državama aplikantima ne treba stavljati nove kriterijume, ali se postojeći moraju ispuniti. Evropska unija mora da ostane otvorena Unija. Evropske zemlje koje ispune kriterijume za prijem moraju da imaju mogućnost da se pridruže.” (Mati Vanhanen, premijer Finske, iz govora u Evropskom parlamentu, 5.7.2006)

“Na samitu NATO-a u Rigi, u novembru, može biti upućen pozitivan signal Srbiji za ulazak u

Dvostruki kolosek Vlade Srbije

“Politika neprestanih uslovljavanja, koja se već duže vodi prema našoj zemlji, duboko je pogrešna i do sada je proizvela isključivo negativne posledice. Verovali smo da je posle 5. oktobra vreme postavljanja uslova konačno ostalo iza nas. Prisecamo se, pored ostalog, svih onih neumerenih obećanja datih kada se tražilo izručenje nekih haških optuženika. Srbija je stara evropska država koja je najvećim delom svoje duge istorije doprinosila izgradnji onih trajnih vrednosti i načela na kojima su utemeljeni Evropa i celokupni međunarodni poredak. Krajnje je vreme da se to uvaži i da se s poverenjem prihvati opredeljenje Srbije da gradi partnerske odnose sa Evropom.” (Vojislav Koštunica, predsednik Vlade Srbije, “Blic”, 19.6.2006)

“Svaki razgovor o ulasku zemlje u Evropsku uniju biće besmislen ukoliko Unija bude učestvovala u otimanju Kosova i Metohije. Ukoliko EU zaštiti teritorijalni integritet Srbije i doprinese ostanku Kosova i Metohije u srpskim granicama, SRS će predvoditi kolonu stranaka koje žele ulazak u EU.” (Tomislav Nikolić, zamjenik predsednika Srpske radikalne stranke, BETA, 28.6.2006)

“Politika okrivljavanja drugih ne vodi nikuda. Izručivanje haških optuženika je vaša obaveza koju ste sami prihvatili i sadašnje zapostavljanje Vlade Srbije i pokušaj da se okrive drugi neće rešiti problem.

Postati deo EU-a ne znači da vi sami postavljate uslove. Uslovi postoje oduvek, i važe za sve. Oni se ne mogu menjati. Nama je jasno da su pred Srbijom bolne odluke i podržavamo je da istraje u tome. Evropsku budućnost Srbije niko ne dovodi u pitanje.” (Ana-Maija Korpi, ambasadorica Finske u Srbiji, “Blic”, 1.7.2006)

“Politička elita u Srbiji treba više da radi na objašnjavanju procesa evropskih integracija. Njen sadašnji pristup zasniiva se na principu dvostrukog koloseka. Sadašnji pristup Vlade Srbije po principu duplog koloseka, u kom se s jedne strane, iza zatvorenih vrata, od Evropske unije traži podrška, a istovremeno se u javnosti politika EU-a izlaže grdnji, najblaže rečeno je nekonstruktivan.” (Andreas Cobel, ambasador Nemačke u Srbiji, B92, 13.7.2006)

“Stekao sam utisak da između političara i građana u Srbiji ne postoji prava komunikacija, i da je to jedan od razloga što većina običnih ljudi ne razume zašto bi vaša zemlja trebalo da bude deo evropskih integracija, ili zašto mora da prihvata neke uslove koje EU, odnosno međunarodna zajednica, pred nju postavlja kad je perspektiva članstva u Uniji još veoma daleka. Ali Srbija većinu tih stvari – kao što je usklađivanje sa evropskim zakonodavstvom, poštovanje ljudskih prava i sloboda, stvaranje otvorenog tržišta i konkurentne privrede – radi zbog sebe, da bi njeni građani živeli u miru, sigurnosti i demokratiji, ostvarili ekonomski napredak i viši standard, putovali svetom bez viza. A to košta.” (Rene van der Linden, predsednik Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, “Politika”, 15.7.2006)

Preko standarda do boljeg statusa

Iako položaj žena u Evropskoj uniji nije idealan, bolji je od situacije kod nas, pa bi i u ovoj oblasti bilo dobro imati više, a ne manje Evrope

PIŠE: DR JOVAN TEOKAREVIĆ

Članstvo u Evropskoj uniji bi bar na tri načina moglo da popravi sadašnji nezavidni položaj žena u Srbiji. Prvo, novim zakonima i institucijama – po ugledu na EU – više-struko bi se obezbedila ravnopravnost žena.

Unija, naravno, nije “obećana zemlja” ni u jednom smislu, pa ni u savršenosti zakonskih rešenja u ovoj oblasti. Standardi Unije su, ipak, i u ovom slučaju na višem nivou nego oni kod nas, ili u susjednim zemljama, a prevazilaženje standarda u nacionalnim pravnim sistemima se podstiče, a ne kažnjava u toku zakonske harmonizacije.

Drugo, sudovi i državna uprava bi morali da rade bolje i efikasnije, a oni su osetljivim i ugroženim društvenim grupama, kao što su žene, posebno važni jer bi jedni trebalo da ispravljaju svakodnevne nepravde, a drugi da u praksi, kroz konkretne akcije sa očekivanim rezultatima, sprovedu odluke predstavničkih organa. Dodatna korist od članstva u Evropskoj u ovom slučaju je i insistiranje na kontroli izvršne vlaste, jačem nadzoru nad njom i “dobrom upravljanju”, kao delu političkih i pravnih kriterijuma za EU članstvo.

Treće, protiv ekonomskog dela neravnopravnosti žena moglo bi da se bori ne samo izgradnjom boljeg ekonomskog sistema (na šta nas evropske integracije srećom takođe primoravaju), već i uz pomoć programa i fondova Evropske unije koji bi nam bili stavljani na raspolaganje u mnogo izdašnjem vidu nego danas, dok smo još u kategoriji potencijalnih kandidata za članstvo u Uniji.

Šta će EU ženama?

Većina ovoga bi, naravno, već trebalo da se podrazumeva na početku 21. veka u svakoj evropskoj zemlji, tj. da se ostvari i bez uslovljavanja koja proističu iz evropskih integracija. Zar žene – koje su i kod nas većina stanovništva – danas i ovde ne bi trebalo da budu jednako plaćene za rad kao i muškarci (a nisu), zar bi zaštita njihovih prava trebalo da bude tako veliki problem (a jeste), čak i kad Evropska unija ne bi postojala? Ta i slična retorička pitanja mogla bi, uostalom, da se postave i povodom svake druge društvene grupe ili teme, čiju bismo evropsku perspektivu hteli da sagledamo, kao što to u ovom broju “Evropskog foruma” činimo na primeru žena u Srbiji.

Odgovor je, na žalost, uvek jedan i ne preterano optimistički: domaće reformske snage, kao ni njihove kolege u zemljama sličnim našoj, nemaju ni podršku ni viziju, ni sposobnost koje bi bile dovoljne da se

(recimo, u vezi sa položajem žena) mogu proveriti, preuzeti i prilagoditi sopstvenim potrebama. Ako uz to još dobijete stručnu, ali i finansijsku pomoć, dobici će sigurno pretegnuti nad cenom.

Pitanje je, naravno, šta se podrazumeva pod dobicima i cenom. Ako u dobitak ne spada poboljšanje lošeg pravnog, ekonomskog, političkog... položaja žena – a o tome da je loš čini se da vlada konsenzus – onda nam ne može pomoći ni Evropska unija ni bilo ko drugi. Ako se opet, misli da su, recimo, posebne institucije namenjene zaštiti ženskih ljudskih prava - luksuz, ili da se isto može reći za konkretne programe socijalne, ekonomske ili zdravstvene pomoći za žene, onda je problem još veći, i ima još manje veze sa Evropskom unijom nego prethodni.

Manje ili više Evrope za žene kod nas?

Evroskeptici obično predstavljaju evrotuzijaste kao ljude koji bezglavo jure ka nekom naddržavnom povezivanju i pristaju na neprekidna uslovljavanja, zapostavljajući nacionalne interese. Takav pristup bi, koliko god ovako iskarikiran i netačan, naravno bio pogrešan i u slučaju naše teme. Postoji mnogo stvari koje u vezi sa ženama treba ispraviti i u samoj Evropskoj uniji. Nije, svakako, pohvalno za države ove organizacije da u proseku žene u njima i dalje zarađuju 15 odsto manje od muškaraca, ili da zauzimaju samo trećinu mesta na upravljačkim mestima, ili da je i dalje neuporedivo više nezaposlenih žena od muškaraca.

Svaki od ovih podataka još je gori, međutim, ako se odnosi na našu zemlju. A naše i žene iz drugih susjednih država moraju još da se nose sa teškim nasleđem koje ne uključuje samo ekonomsku deprivilegovanost, već i skorašnje ratove koji su posebno pogodili upravo žene. Ako se tome doda još i neadekvatna pravna zaštićenost, koja uključuje i aktuelno poništavanje nekih prava iz komunističkog perioda, ali i nasleđeni sistem vrednosti u društvu, lako ćemo zaključiti da se stvari mora-

ju menjati vrlo mnogo i vrlo brzo. Srbija je, osim toga, poslednja država u regionu, koja će – nadamo se, uskoro – da usvoji Zakon o ravnopravnosti polova. Zato je i ženama u Srbiji potrebno više, a ne manje Evrope.

Autor je direktor BeCEI-a i docent na Fakultetu političkih nauka

ŽENE I NA NAJVIŠIM POLOŽAJIMA: KOMESARKE EU-A

u relativno kratkom periodu isporuči komplikovani rezultat koji mora da ima i institucionalne mehanizme i program i rezultat. Zato po ko zna koji put treba ponoviti da se korist od pristupanja Evropskoj uniji ogleda upravo u tome što se postojeća rešenja iz zakonski dobro uređenih zemalja

Od patrijarhata do evropskih integracija

Za razliku od zemalja Evropske unije, ali i Zapadnog Balkana, Srbija još nema sve sistemske pretpostavke za ostvarenje rodne ravnopravnosti

PIŠE:
DR DAŠA DUHAČEK

Nacionalna strategija Srbije za pristupanje SCG Evropskoj uniji iz 2005. godine gotovo da i ne pominje neke posebne mere za poboljšanje položaja žena u Srbiji, iako se bavi mnogim temama. U ce-

lokupnom tekstu postoji samo jedna sasvim uopštena rečenica o "neophodnosti posebne zaštite rodne ravnopravnosti uz adekvatne mere pozitivne diskriminacije", pri čemu nema reči ni o tome zašto bi takve mere bile neophodne, a još manje o tome koje bi to zapravo mere bile i kako i ko bi ih sprovodio.

U dokumentu je, međutim, jasno da kada je reč o poboljšanju položaja pojedinih marginalizovanih i ugroženih grupa (Romi, osobe sa invaliditetom, etničke manjine, siromašni, mladi nezaposleni, penzioneri, itd.), to zahteva posebnu analizu kao i, naravno, posebne mere, jer ostati na uopštenim tvrdnjama znači ne primećivati realnost te marginalizacije. Žene se, istini za volju, pominju u još jednom odeljku – o penzionerima – gde se kaže da, naravno u skladu sa evropskim tendencijama, treba pomeriti starosnu granicu za penzije za žene na 65 godina. Pri tome, nema govora o tome šta je sve već postignuto u Evropi kada je reč o položaju žena, a na osnovu čega će se ovaj zahtev postaviti. U ovome, kao i u mnogo čemu drugom, postavljaće se zahtevi (pred žene), povećaće se očekivanja, a da uslovi za to nisu ni razmotreni a još manje ispunjeni.

Briselska mapa

Pristup Evropske unije problemu rodne ravnopravnosti i položaju žena može se videti i iz sledećeg: uoči 8. marta ove godine u Briselu je predstavljen projekat Mapa na putu za

ravnopravnost između muškaraca i žena od 2006. do 2010. Ova "mapa", koja je zapravo putokaz ili uputstvo za kretanje ka određenom cilju, između ostalog predviđa i izdvajanje od 50 miliona evra za uspostavljanje Instituta za rodnu ravnopravnost. Vladimir Špidla, komesar EU-a za zapošljavanje, društvena pitanja i jednake mogućnosti, izjavio je da žene u EU-u još nemaju ravnopravan položaj i da rodna ravnopravnost "nije samo dobra ideja – već oslobađa ljudski potencijal i igra ključnu ulogu u tome da Evropa postane konkurentnija".

U znaku konkretnih koraka na tom putu, 22. maja je u Briselu organizovana konferencija "Kako premostiti rodni (*gender*) imovinski jaz", sa više od 140 učesnika i učesnica koji su predstavljali naučne i vladine institucije kao i nevladine organizacije iz svih zemalja članica EU-a. Analizirano je postojeće stanje i to tako što su se okupile sve snage da se to stanje, ocenjeno kao još uvek nezadovoljavajuće, popravi. Taj model okupljanja svih snaga, tj. korišćenja svih resursa jedne političke zajednice, model je koji bi trebalo slediti.

Preobražaj u Srbiji

U Srbiji se paralelno nastavlja rad na donošenju zakona o rodnoj ravnoprav-

sti i donošenju nacionalnog plana aktivnosti (NAP) za postizanje rodne ravnopravnosti. U odnosu na utvrđivanje oba mehanizma na našem putu za rodnu ravnopravnost Srbija zaostaje, i to ne samo u odnosu na EU već i u odnosu na svoje susede sa Zapadnog Balkana, koji su, uglavnom, oba ova dokumenta usvojili i već rade na njihovoj implementaciji.

Kada je reč o položaju žena, odnos prema Evropskoj uniji se, kao i u mnogim drugim pitanjima, ne meri ispunjavanjem spolja nametnutih kriterijuma (koje ne samo što zapravo ne usvajamo nego često čak i ne razumemo), već upravo obrnuto: našim, unutrašnjim – često bolnim, a uvek napeitim – procesima preobražaja koje usvajamo zbog nas samih. Nigde, dakle, položaj žena nije sasvim zadovoljavajući, ali velike razlike u položaju koji žene imaju, na primer u pojedinim zemljama Unije i onog u Srbiji, proizlaze pre svega iz sledećeg: da li se napredak u tim političkim zajednicama meri posedovanjem teritorija, kao i time s koliko smo "naših" (sunarodnika) etnički nesumnjivo "čistih" te teritorije zaposeli, ili se napredak meri ekonomskim i kulturnim prosperitetom, tj. kvalitetom života svojih građanki i građana. U prvom slučaju žene su samo sredstvo biološke reprodukcije nacije, a u drugom one su potencijal za stvaranje materijalnih i duhovnih dobara. O mestu i značaju (ženskih) ljudskih prava da i ne govorimo.

Mozaik ravnopravnosti

Ovaj broj "Evropskog foruma" bi trebalo da prikaže samo neke delove složenog mozaika procesa koji se odvijaju u toku uspostavljanja dva pomenuta mehanizma za postizanje rodne ravnopravnosti, zakona o rodnoj ravnopravnosti i nacionalnog plana aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti.

Ono što se svakako ne može u celini prikazati jeste dubina i ukorenjenost patrijarhalnih paradigmi koje u Srbiji caruju i, čini se, sve se više učvršćuju. Iz možda neproporcionalno većeg broja tekstova koji su posvećeni obrazovanju, u najširem smislu te reči treba zaključiti da još uvek verujemo da su prosvetiteljski poduhvati kod nas oni koji će dugoročno dati najbolje rezultate, bez obzira na to što često izgleda da samo ulažemo, a opipljivih rezultata još nema.

Autorka je koordinatorka Centra za ženske studije, Beograd i docentkinja na Fakultetu političkih nauka

Kišobrani i ženska prava

DRAGANA PETROVIĆ

Da nije bilo te davne borbe za ravnopravnost polova i pravo glasa, ženama bi život ipak bio teži nego danas

Pre dve godine pri Vladi Srbije je konstituisan Savet za rodnu ravnopravnost, koji ima 20 članova od kojih su 17 žene. Slobodan Lalović, ministar za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, predsednik je Saveta. O dosadašnjem radu i prioritetima Saveta razgovarali smo sa Draganom Petrović, potpredsednicom Saveta.

Koji su najvažniji zadaci Saveta za rodnu ravnopravnost koji imaju veze sa pridruživanjem EU?

Prema Studiji o izvodljivosti Evropske unije, u sferi ženske politike postoje četiri preduslova. Prvi je donošenje zakona o ravnopravnosti polova i zakona protiv diskriminacije. Potom, treba doneti nacionalnu strategiju protiv nasilja – ne posebno nad ženama već uopšte – ali je jasno da pitanje borbe protiv nasilja nad ženama ima veoma važno mesto. Najzad, tu su preporuke koje se tiču načina života, odnosno

promena navika u pogledu ishrane i drugih faktora zdravstvenih rizika.

Šta su prioriteti Saveta?

Savet je odredio pet strateških prioriteta. Prvi se odnosi na zakonodavstvo, drugi je Nacionalni plan akcije, slede program za ekonomsko osnaživanje žena, izgradnja kapaciteta Saveta i, najzad, podizanje javne svesti i vidljivosti problema rodne ravnopravnosti.

Kada je reč o zakonima, verovatno je najaktuelniji zakon o ravnopravnosti polova, koji bi uskoro trebalo da bude usvojen.

Donošenje ovog zakona jedan je od uslova pridruživanja Evropskoj uniji. Zakon će regulisati politiku jednakih mogućnosti i zabranu diskriminacije žena, posebno u političkom i javnom životu, zapošljavanju i radnom angažovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, porodičnim odnosima, obrazovanju i kulturi, i određiće oba-

veze državnih organa na svim nivoima u odnosu na ova pitanja.

Imate li komentare na Nacrt zakona?

Koliko mi je poznato, na Nacrt zakona primedbe su imala samo dva ženska NVO-a. Jedan je Labris, i njihove su primedbe usvojene, a drugi je Glas razlike, ali su njihove primedbe bile više konceptijske prirode. Prava adresa za primedbe zapravo je skupštinski odbor, a ne Savet.

Šta je Nacionalni plan akcije?

Nacionalni plan akcije, skraćeno NAP, jeste jedan od mehanizama za postizanje ravnopravnosti polova. Savet je formirao radnu grupu i potražio partnere među ženskim NVO-ima za podsticanje ovog procesa. Uloga NVO-a jeste da obezbede svoje znanje i ekspertizu, kao i nadgledanje i implementiranje samog procesa. NAP ima šest prioritetnih oblasti – ekonomija, odlučivanje, zdravlje, obrazovanje, nasilje nad ženama i mediji. Proces izrade NAP-a treba da traje do septembra 2006. godine, a period implementacije od 2007. do 2010. godine.

Protiv biologizacije pola

Budući da izbor rodnog identiteta nije jednoznačan, niti je prirodan i nepromenljiv, zakonska rešenja bi trebalo da anticipiraju mogućnost postojanja višestruke polnosti

PIŠE: TANJA IGNJATOVIĆ

O d maja ove godine u proceduri Narodne skupštine Republike Srbije nalazi se Nacrt zakona o ravnopravnosti polova, koji je predložio Odbor za ravnopravnost polova u aprilu 2004.

Iako postojanje zakona nije samo po sebi dovoljno za promenu stanja i uspostavljanje dobre prakse, njegova izrada i usvajanje znače važan doprinos imenovanju i ukidanju diskriminacije žena. Prvi put se definiše diskriminacija – neposredna i posredna – na osnovu pola/roda i uvode različite

afirmativne mere, potvrđujući već postojeće, npr. u Zakonu o zapošljavanju, ili kreiranjem novih zakona (u obrazovanju, javnoj i političkoj sferi).

NVO Glas razlike je smatrao da je zakon o rodnoj ravnopravnosti trebalo da ponudi načelna rešenja, da definiše sadržinu zakona (oblasti i ishode), pojmove, odredi aktere, njihove zadatke, nadležnosti, obaveze i kaznenu politiku. Ekspertska grupa se opredelila za drugi koncept, te je Glas razlike predložio čitav niz izmena i dopuna.

Načelne primedbe u odnosu na izabrana rešenja i terminologiju odnosile su se na "biologizaciju" pojma pola. Ponuđena rešenja zasnivaju se na pretpostavci o postojanju samo dva pola sa jasnim i čvrstim granicama između njih, što zanemaruje činje-

Šta će NAP konkretno značiti, recimo, u sferi obrazovanja?

Značće takvu primenu principa rodne ravnopravnosti da će njime biti prožete sve oblasti i svi nivoi obrazovanja.

U javnosti ste postali vidljivi zahvaljujući kampanjama. Smatrate li ih uspešnim?

Kampanje su bile izuzetno uspešne. Ljudi su postali svesni ne samo našeg postojanja nego su počeli da prepoznaju probleme vezane za rodnu ravnopravnost, a ujedno su otkrili jezik kojim mogu da ih izraze. Moram da priznam da je osmo-martovska kampanja, na primer, meni lično značila razrešenje sopstvene zapitanosti nad značenjem tog praznika i pomogla mi da ga prihvatim ne kao nešto lažno, već kao nasleđe sopstvene prabake koja se za pravo žena da glasaju borila i svojim kišobranom.

Danas ste upravo u instituciji koja predstavlja takozvani kišobran za brojne ženske NVO-e.

Zato i treba da budemo svesne da nije bilo te borbe za ravnopravnost polova i pravo glasa, ženama bi život bio mnogo teži nego danas. Otuda mi je tako važan taj pokušaj da izađemo privatno na kraj sa Osmim martom i prihvatimo ga ne kao relikv komunističke prošlosti, već da shvatimo da je reč o ostavštini koju nastavljamo i danas. Šteta je što u toj bor-

bi ponovo osvajamo neke stvari koje smo ranije imale.

Kako ocenjujete dosadašnju delatnost Saveta?

Uradili smo mnogo. Savet saraduje sa Kancelarijom Vlade Srbije za pridruživanje Evropskoj uniji, aktivno je uključen i u sprovođenje Strategije za smanjenje siromaštva, borbu protiv trgovine ljudima, ostvarivanje milenijumskih ciljeva OUN-a, u izradi Nacionalne strategije za Rome i druge projekte vezane za ravnopravnost polova. Saradujemo i sa sistemom institucija UN-a, OEBS-a i drugim evropskim i regionalnim organizacijama, sa civilnim sektorom i ekspertskim institucijama.

Biljana Dojčinović

Institucionalni mehanizmi za poboljšanje položaja žena u Srbiji:

U Srbiji su posle 2000. godine postepeno uspostavljeni institucionalni mehanizmi za poboljšanje položaja žena, tako da danas postoje Odbor za ravnopravnost polova Skupštine Srbije i Savet za ravnopravnost polova pri Vladi Srbije. U Vojvodini su pomaci najprimetniji: od 2002. do 2004. godine, osim istih takvih tela (Skupštinski odbor i Savet) postoje i Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, kao i pri pokrajinskom ombudsmanu – zamenica zadužena za ravnopravnost polova.

nicu da je većina razlika zapravo posledica društvene i kulturne konstrukcije i/ili vlastitog izbora.

Budući da izbor rodnog identiteta nije jednoznačan, niti je prirodan i nepromenljiv, zakonska rešenja bi trebalo da anticipiraju mogućnost postojanja višestruke polnosti. Eksplicitno nabrojavanje statusa na osnovu kojih se zabranjuje diskriminacija isključuje druge polno/rodne statute koji mogu biti osnova diskriminacije, preneglašavajući značaj biološke razlike (trudnoća) i rodnih uloga koje se tradicionalno dodeljuju ženama (roditeljstvo).

Autorica je aktivistkinja NVO-a Glas razlike

“Rod” kao analitička i politička kategorija

Nije samo pol nešto prirodno, te utoliko nepromenljivo, već je to i identitet koji se gradi na pretpostavkama o datom polu

Teorijske rasprave o pitanju pola i roda, odnosno polne razlike, imaju direktne i značajne praktične i političke implikacije.

Pretpostavke o razlici između polova za sobom povlače i različite načine osposobljavanja pripadnika *jednog*, odnosno *dru-*

PIŠE:
JELISAVETA BLAGOJEVIĆ

gog pola za mišljenje i političko delovanje. Na osnovu polne razlike shvaćene kao biološke razlike koja se ustanovljuje pukom činjenicom da neko poseduje primarne i/ili sekundarne polne odlike, izvode se složeni identitet muškarca/žene, identitet za koji se pretpostavlja da važi univerzalno, u svim vremenima i na svim prostorima, kao i normativni zaključci o sposobnostima za realizaciju ličnosti.

Prema tome, nije samo pol nešto pri-

rodno, te utoliko nepromenljivo, već je to i identitet koji se gradi na pretpostavkama o datom polu. *Prirodnost* polne razlike uzimala se kao granica razvoja polnih identiteta koji na njoj počivaju. Istovremeno, prirodnost i u tom smislu nužnost i nepromenljivost polne razlike predstavlja pretpostavku za različita vrednovanja i hijerarhijski odnos između dva pola.

Tek se u XX veku, zaslugama feministkinja, o rodnom identitetu govori kao o nečemu što ne proizilazi iz prirode, nego o nečemu što je višestruko i na različite načine društveno uslovljeno. Pojam roda, shvaćen kao društvena, istorijska i politička konstrukcija, ostavlja otvoren prostor za *promenu*.

Autorka je koordinatorka Centra za ženske studije

KAMPANJA
“U LIBELI SMO”
SAVETA ZA RODNU
RAVNOPRAVNOST

Međunarodnopravni dokumenti koji definišu učešće žena u javnom i političkom životu:

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948)
- Konvencija o političkim pravima žena (1952)
- Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima (1966)
- Deklaracija o zaštiti žena i dece u slučaju opasnosti i u oružanom sukobu (1974)
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979)
- Deklaracija o eliminaciji zlostavljanja žena (1993)
- Pekinška akciona platforma (1995)
- Univerzalna deklaracija o demokratiji (1997)
- Rezolucija Saveta bezbednosti 1325 (2000)

Žene u obrazovanju Srbije – na čelu ili začelju Evrope?

Žene su pretežno nastavnice u osnovnim školama, gde čine 71,8 odsto ukupnog broja zaposlenih, a muškarci na fakultetima, gde učestvuju u ukupnom broju zaposlenih sa 70,6 odsto. Od osnivanja 1905. godine, Univerzitet u Beogradu imao je samo jednu rektorku, a u Savetu BU-a samo je 26,5 odsto žena

PIŠE:
DR DRAGANA POPOVIĆ

Na globalnom planu, obrazovanje žena postaje predmet međunarodnih konvencija posle Drugog svetskog rata. Generalna skupština UN-a usvojila je 1979. Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), koja obavezuje države da preduzimaju sve prikladne mere radi otklanjanja diskriminacije žena u pogledu obrazovanja. Od početka devedesetih godina XX veka, kada se o društvu budućnosti počelo govoriti kao o *društvu znanja*, ponovo je naglašen značaj ravnopravnog učešća žena u obrazovanju. Pekinška deklaracija (1995) ističe da se ulaganjem u obrazovanje žena ostvaruje visoka društveno-ekonomska dobit i definiše rodno ravnopravno obrazovanje kao jedno od najboljih sredstava za postizanje održivog razvoja i ekonomskog rasta.

Prva Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji (2003) predlaže niz aktivnosti za ostvarivanje ovog cilja: integrisanje perspektive rodne ravnopravnosti u obrazovne programe, razvoj znanja o rodnoj ravnopravnosti, stvaranje zakonskih preduslova ravnopravnosti polova. Međutim, danas se u Srbiji za obrazovanje izdvaja iz budžeta nešto više od dva odsto, što je znatno ispod šest odsto koliko se prosečno izdvaja u zemljama EU-a.

Na svetskim univerzitetima

Početkom XX veka, samo 17 odsto devojaka u Srbiji je pohađalo školu, a u ukupnoj populaciji žena pismenih je bilo svega

7,4 odsto (u populaciji muškaraca 15 odsto). Devojke iz Srbije studirale su na evropskim univerzitetima; 1912. godine u Nemačkoj je studiralo 119 devojaka sa Balkana – iz Srbije njih 19.

Posle II svetskog rata, kada su stekle i pravo glasa, žene su činile više od polovine ukupnog broja upisanih i diplomiranih studenata na univerzitetima u Srbiji, najviše na fakultetima za nastavnička zanimanja, do 60 odsto. Od 1947. do 2001, međutim, žena je među magistrima nauka bilo ispod jedne trećine, među doktorima nauka tek 22 odsto. Iako su ovi procenti bili znatno iznad proseka za mnoge od država Zapadne Evrope (u Velikoj Britaniji je do početka devedesetih među studentima bilo svega 23 odsto žena, u Francuskoj 24, u Italiji deset odsto), u Srbiji je 1991. godine

čak 19,2 odsto žena bilo bez potpune osnovne škole (prema pet odsto muškaraca).

Prema podacima Statističkog zavoda Srbije, broj učenika upisanih u osnovno i srednje obrazovanje prema polu se od 1991. do 2002. nije značajno promenio, tako je 2002. godine u osnovnom, srednjem, višem i visokom obrazovanju procenat ženske dece iznosio do 53 odsto. Međutim, iako je broj žena koje su 2002. diplomirale na fakultetima u Srbiji iznosio i do 65 odsto, među magistrima nauka bilo ih je svega 33, a među doktorima nauka tek 30 odsto. Prema vrednosti takozvanog indeksa staklenog plafona (*glass ceiling*), koji se izračunava kao odnos ukupnog broja žena na svim nivoima obrazovanja prema broju žena sa najvišim stepenom obrazovanja, Srbija je sa indeksom od 1,07 na začelju Evrope, u društvu sa Rumunijom (1,4) i Turskom (1,1). To je daleko ispod proseka za zemlje Evropske unije (indeks 2,1).

Mnogo nastavnica, jedna rektorka

Kada je reč o zaposlenima u obrazovanju, žene su pre svega nastavnice u osnovnim školama, gde čine 71,8 odsto ukupnog broja zaposlenih, a muškarci na fakultetima – 70,6 odsto. Od osnivanja 1905. godine, Univerzitet u Beogradu imao je samo jednu rektorku, u Savetu BU-a danas je manje od jedne trećine žena, najviše u kvoti profesora (30,4 odsto), najmanje među studentima (17,6 odsto)! Od ukupnog broja nastavnika BU-a oko 30 odsto su žene, s tim što u prirodnim naukama i tehnicima dominiraju muškarci, dok su filo-

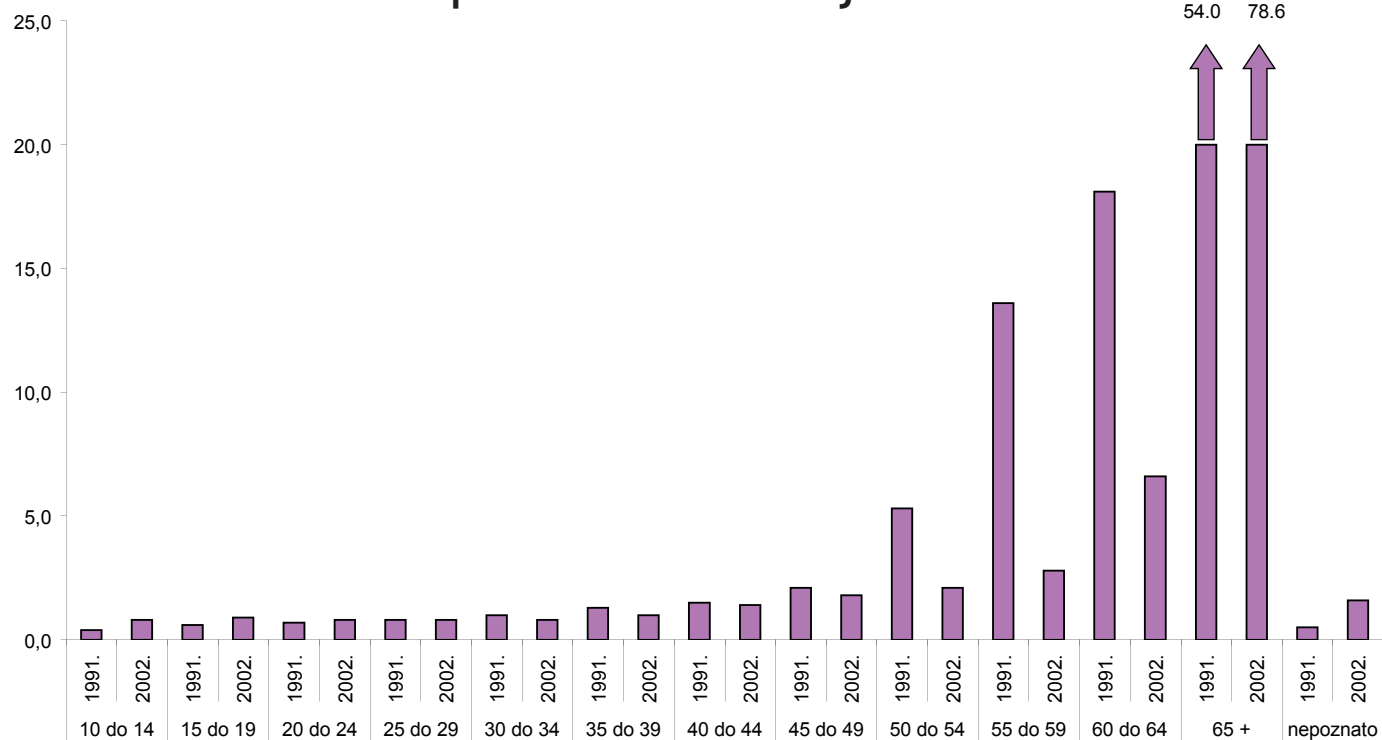
Rodna ravnopravnost u osnovnoj školi

Projekat "Škola za ravnopravnost", prvi korak ka uključivanju tematike rodne ravnopravnosti u osnovnoškolski sistem, obrazovni je program o rodnoj ravnopravnosti za nastavnike/ce, prvi takve vrste kod nas, kao i autorski priručnik za nastavnike/e, kreiran na participativan način, sa detaljnim uputstvima za rad sa učenicima. Nosioc projekta bio je Centar za ženske studije i istraživanja roda iz Beograda, a autorke koncepta i priručnika Biljana Branković, Tanja Ignjatović i Marina Bogdanović. Osnovnu obuku prošao je 321 nastavnik/ca iz 51 škole u devet gradova u Srbiji, a priručnik je eksperimentalno primenjivan u više škola. Sačinjen je i predlog vežbi/radionica koje bi mogle biti uključene u program građanskog vaspitanja u osnovnoj školi. Skoro svi učesnici/e (99 odsto) smatraju da bi slične programe trebalo organizovati za sve nastavnike/ce u našoj zemlji, kao i da bi ga preporučili kolegama/koleginicama (98 odsto). Takođe, skoro svi/e (96 odsto) procenjuju da je priručnik dobro osmišljen, atraktivan, koristan i inspirativan, kao i da je primenjiv u školskoj praksi.

Program bi trebalo razvijati u pravcu dodavanja novih relevantnih tema, uključivanja različitih aspekata obrazovnog sistema, obezbeđivanja dugoročnog praćenja i procene ostvarenih efekata i uključivanja različitih aktera u kreiranje novih sadržaja. Popularisanje modela obuke i vršenje uticaja na donosioc odluka u formalnom obrazovnom sistemu trebalo bi da vodi uspostavljanju politike rodne ravnopravnosti kao demokratskog principa u obrazovanju.

Tanja Ignjatović

Procenat nepismenosti žena u Srbiji 1991-2002.

IZVOR: www.statserb.sr.gov.yu

logija, hemija, biologija i farmacija ženske profesije. Rast broja žena na biomedicinskim i nekim drugim fakultetima (arhitekturi) jeste posledica razvoja privatne prakse, koja muškarcima omogućava bolju zaradu, dok žene ostaju na fakultetima baveći se pre svega nastavom. Ovako visok procenat žena među nastavnim osobljem na univerzitetima u Srbiji predstavlja delom i zamirujući *eho* perioda pre devedesetih godina XX veka. U Evropi danas žena profesorki na univerzitetima ima od devet od-

sto u Austriji, Belgiji, Nemačkoj, Holandiji, do 29 odsto u Rumuniji. U najrazvijenijim evropskim zemljama (Francuska, Velika Britanija, Norveška, Švedska) broj žena profesorki na univerzitetima je do 16 odsto, što je blisko proseku za Evropsku uniju – 15,3 odsto.

Najzad, od osnivanja Srpske akademije nauka i umetnosti 1887. godine, među predsednicima nije bilo žena, a 2006. u SANU-u je broj žena članica bio ispod šest odsto: odeljenja tehničkih i društvenih na-

uka nemaju nijednu članicu, procenat žena u odeljenjima za matematiku, fiziku i geonauke, za hemiju i biološke nauke, kao i za medicinske nauke je ispod šest odsto, dok odeljenja za jezik i književnost, za likovnu i muzičku umetnost i za istorijske nauke imaju od 9,5 do 13,5 odsto članica.

Za utehu, ni Evropska unija nije mnogo ispred nas, uzmimo samo primer Francuske akademije nauka.

Autorica je profesorka Univerziteta u Beogradu i koordinatorka u Centru za ženske studije i istraživanja roda

Studije roda

Studije roda su uvedene na nekim univerzitetima u Srbiji kao izborni predmeti na redovnim studijama (Filozofski fakultet, Beograd, 1993, FPN, Beograd, 1997, Pravni fakultet Niš, 2003, Pravni fakultet, Beograd, 2006) i poslijediplomskim studijama (Novi Sad, magistarske studije 2003, doktorske studije 2004, FPN, Beograd, specijalističke studije, 2004, magistarske studije, 2006). Međutim, univerzitetski programi u celini nisu rodno osetljivi, ni sadržinski, ni po pitanju jezika. U Srbiji postoji pet Učiteljskih fakulteta i još sedam na kojima se školuju budući nastavnici/ce, a samo na jednom, u Užicu, postoji predmet Studije roda.

Evropa i feminizam u Srbiji

Ne treba nasedati, našim američkim kolegicama nikada nije bila potrebna evropska politička podrška, ali to nimalo ne treba da smanji ono što bih otvoreno nazvala – prosvjećivanjem i kritičkom svešću koja dolazi iz liminalnih područja

PIŠE:
DR SVETLANA SLAPŠAK

Prvi evropski univerzitetski udžbenik rodnih studija **Thinking Differently**, koji su 2003. izdale Gabrijela Griffin i Rozi Brajdoti, posvećen je uspomeni na Žaranu Papić. To nije samo odatvanje pošte prijateljici i saradnici, profesorki koja je predavala u Utrehtu već i jasno upisivanje tradicije koja ne samo da je nedovoljno poznata nego je i agresivno zaboravljena. Iza toga je izvesno energija i moć Rozi Brajdoti, feministkinje i teoretičarke svetskoga glasa, retke Evropljanke koja se uspešno nosi sa američkim akademskim zvezdama, ali i nešto duža priča o odnosu evropskih, zapadnih, centralnih i istočnih feminizama, o evropsko-američkom odnosu, i o kolonijalnoj odgovornosti svih njih.

I kada kažem energija Rozi Brajdoti, pre svega mislim na rezultat – mrežu ATHENA (Advanced Thematic Network in Activities in Women's Studies in Europe; sada se priprema treća generacija, ATHENA 3), koja okuplja evropske univerzitete sa studijama roda. Trenutno je u mreži oko 120 univerziteta. Ključ imena ATHENA je tematski evropski network aktivnosti u ženskim studijama i studijama roda.

Osnovana je 1996, u okviru AOIFE – Asocijacije institucija za feminističko obrazovanje i istraživanje u Evropi. Dobila je status u okviru projekata Socrates 1998, njeno centralno mesto je na univerzitetu u Utrehtu. Kongresi mreže ATHENA održavaju se svake godine. Više od 30 projekata povezuje različite univerzitete i njihove istraživačice. Prvi zbornik koji prikazuje stanje teorije o rodu na Balkanu, plod saradnje Centra za ženske studije iz Beograda, Programa za studije roda Evro-Balkan centra u Beogradu i ISH-a, Ljubljanskoga fakulteta za postdiplomske studije humanistike, Programa antropologije roda, biće prikazan ovog avgusta na Šestom evropskom kongresu za istraživanje roda, u

Lođu. Centar za ženske studije na FPN-u u Beogradu zasada je "pridružen", ali pripadnost EU-u nije ključna – samo otvara više mogućnosti za učestvovanje.

Seminari osamdesetih

Prisutnost feminizma iz Srbije na evropskoj feminističkoj sceni obeležena je saradnjom sa institucijama, i simboličkim upisom jedne od najvažnijih autorki iz ovoga područja. Između utehe institucionalnog uspeha i priznavanja zasluga, prostire se područje uspešno prevaziđenih, ili još neprevaziđenih problema, trauma, kolonijalne samouverenosti i trikova kolonizovanoga. I upravo to područje zahteva objašnjena, istraživanje, kritički pogled.

Vratimo se stoga ne tako davnoj istoriji. Osamdesetih je Jugoslavija bila veoma blizu ekspanziji akademskog feminizma: ne samo da su već postojali univerzitetski centri gde se predavala teorija feminizma i istorija, bar ženske književnosti, u Zagrebu i Ljubljani, nego je povezanost feministkinja bila primerna.

Nimalo slučajno, Elen Siksu je gostovala u Beogradu, kod Žarane i Dunje, pre nego što je postala zvezda. Kongresi ženske književnosti/pisma u Dubrovniku od 1986. do 1990. privukli su imena (istovremeno) koja danas sebi (pojedinačno) ne mogu priuštiti mnogi evropski univerziteti. Sve što je nešto značilo u feminističkoj misli i istraživanju u devedesetim, bilo je na dubrovačkim kongresima i seminarima osamdesetih. Dolazile su teoretičar-

ke koje su u toj sredini tražile inspiraciju, dijalog, kritiku, saradnju.

Domaće feministkinje su tada sebi dozvoljavale luksuze svih vrsta – recimo, da im francuska teorija bude bliža od američke. Istini za volju, tada su Amerikanke tek učile francusku teoriju: Bahtina i Fukoa su tada citirale domaće. Slavno doba, okončano je zajedničkim apelom za mir i očuvanje Jugoslavije na poslednjem kongresu 1990, kada su potvrđene one međujugoslovenske mreže koje će delovati za vreme rata. Ovo doba tek treba da se istraži, dokumentuje, kanonizira, kritikuje. Dobro bi bilo da se to uradi dok su još prisutne one žene koje se sećaju, kao i one koje možemo podsetiti. Primera radi, Rozi Brajdoti je ona koju ne treba podsećati...

Pod ideološkim pokrovom

Ideološki prevrat 1989. i zatim jugoslovenski rat bacili su veliki crni pokrov preko ovoga doba i ovog aspekta jugoslovenske nauke i kulture. Dok se "kod nas", na ostrvu užasa koje je otplovilo od poznatoga sveta, akademski napor usklađivao sa aktivizmom zarad fizičkog i etičkog preživljavanja, mnoge, posebno američke početnice sa dubrovačkih kongresa, videle su svoju šansu u upisivanju autoriteta. Kako je reč o populaciji sa visokim standardima samorefleksije, već koju godinu docnije su naše američke kolegice počele da kritički ocenjuju svoj upad u postkomunističke kulture, svoju ponekad potpuno nepromišljenu misiju odbrane kapitalizma, svoje

Evropljanke i "američki model"

"Smatram da treba da učinimo nekoliko koraka, neke strateške, neke istorijske, da bismo proizvodnju feminističkog znanja učinile relevantnom sada i ovde. U tome tragamo za tradicijama koje su prekinute najpre fašizmom, a potom i 'hladnim ratom'. Moramo da se ponovo povežemo sa sopstvenim evropskim tradicijama kao izvorima obnove svog načina za uspostavljanje društvene pravde među polovima. Ne postoji jedan jedini put da se to učini. Angloamerički model odnosa među polovima često nam ne odgovara. Mi Evropljanke ne možemo biti asimilovane u američki model: ne radimo na taj način, ne volimo na taj način, naša tela su drugačija. To nije esencijalizam, već kulturalni efekat.

Stoga, postoji izvesna doza otpora američkom modelu koja apsolutno predstavlja deo onoga što bih smatrala svojim načinom da budem levo orijentisana zapadna Evropljanika."

Rozi Brajdoti u intervjuu Eniku Mađariju Vinceu (2002)

neobavešteno propitivanje lokalnih feminizama, svoj izbor "predstavica" koje će reći baš ono što žele. No, još uvek su izdavački centri, bar veliki, zatvoreni za "ove prostore", a propušteni su samo retki primeri potpune adaptacije kolonizovanoga i akademskoga nepotizma, šteta koja je načinjena ne meri se samo ignorancijom i čak falsifikovanjem jugoslovenskoga feminizma, nego i razumevanjem uticajne feminističke populacije da je ta tema "pokrivena", a da su kritika, nastavak ili bar produbljivanje istraživanja, nepotrebnii. U tome kontekstu tek treba razumeti evropska nastojanja, koja su na prvi pogled mogla izgledati samo kao eho opšte evropske želje da se u ovo vreme udaljimo od američkoga kulturnog kolonijalizma, a posebno od politike.

Ne treba nasedati, našim američkim kolegicama nikada nije bila potrebna evropska politička podrška, ali to nimalo ne treba da smanji ono što bih otvoreno nazvala – prosvjećivanjem i kritičkom svešću koja dolazi iz liminalnih područja. Ako smo za vreme rata verovala da je najvažnije objavljivati na engleskom, to se pokazalo kao i te kako obnovljiv kapital. No, trenutak je možda da se misli na evropsku prisutnost, i obavezu informisanosti na bilo kojem jeziku potkontinenta.

Refleksija odgovornosti

Šta feminizam u Srbiji može ponuditi evropskom feminističkom i akademskom svetu? Sem vanteritorijalne teorije, može na osnovu svojih kanonskih istraživanja dati ključni podsticaj međunarodnom istraživanju patrijarhata i misoginije, na svežim – krvavo svežim – primerima sopstvene kulture. Može svetskome feminizmu ponuditi izuzetan primer refleksije odgovornosti i feminističke etike, i isto tako izučavanja kulturnog kolonijalizma. Koliko se rezultati akademskog feminizma "prelivaju" u interdisciplinarno područje humanistike toliko će diskurs stereotipa biti slabiji – recimo onih o Balkanu.

Ako pokušamo da lokalizujemo već postignuto pozicioniranje feminizma iz Srbije u evropskom akademskom svetu, publikacijama i institucijama, i ovde samo pomenute pravce istraživanja, onda možemo završiti sa nedvosmislenom ocenom: feminizam u Srbiji danas obavlja evropsku i patriotsku dužnost integracije i prezentacije, koju mnoge odgovorne i za to plaćene državne institucije i pojedinci uporno podrivaju.

Autorica je dekanica i predavačica u Institutu studiorum humanitatis (ISH), Ljubljana

Kulturni obrasci i rodna ravnopravnost

Medijsko nipodaštavanje žena je pažljivo negovano kulturno dostignuće

PIŠE:
MILEVA MALEŠIĆ

Vladajuća predstava o ženama u mnogome zavisi od medijskog reprezentovanja. O tome koliko su žene prisutne u medijima, u kojim temama, sa kojim medijskim porukama i da li vidljiva feminizacija medijskih profesija

utiče i koliko na promenu medijskih sadržaja, razgovarali smo sa novinarkama i aktivistkinjama ženskih nevladinih organizacija iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske.

Samo petnaest odsto medijskog prostora u Bosni i Hercegovini pripada ženama, pokazalo je istraživanje Helsinškog odbora iz Banja luke, saznajemo od Dragane Dardić, novinarka, aktivistkinje nevladinog (NVO) sektora. Žene stručnjakinje u medijima se pojavljuju kad su u pitanju teme iz zdravstva, socijalne politike i kulture. U takozvanoj visokoj politici ih gotovo nema, a malo ih je i u ekonomskim temama. Muškarci dominiraju u temama koje obrađuju bezbedonosnu situaciju, rat, kriminal...

"Žene u medijima su uglavnom lepe, mlade, polugole... Tu i tamo se pojave one koje predstavljaju sposobne, uspešne žene. U poslednje vreme nasilje nad ženama je vidljivije u medijima, ali ne zbog zabrinutosti za žene, već zbog prostora koji se u medijima daje kriminalu i crnim hronikama. Žene se u tim temama tretiraju kao žrtve", kaže Sanja Sarnavka, koordinatorka Grupe za ženska ljudska prava B.a.B.e. iz Zagreba.

Sanja savetuje novinarkama da ne trče za slavim i moćnim muškarcima nego da se okrenu i onoj drugoj strani, ženama o kojima se uglavnom čuti.

Amra Selešković, izvršna direktorica Udruženja građana Vesta i radio-stanice pod

istim imenom iz Tuzle, misli da kontinuirano treba raditi na promeni svesti i kod žena i kod muškaraca, a to je dugotrajan proces. Novinarke moraju prvo poraditi na sebi da bi mogle da menjaju ili utiču na javno mnjenje, odnosno na predstave žena u medijima.

"Meni nisu problem kolege u redakciji, već kolegice. S njima je veći problem kad je reč o upotrebi roda u jeziku i kad su u pitanju teme koje tretiraju žene", sa žaljenjem iznosi Lejla Redžović-Medošević, novinarka TV BiH 1. "Kod nas se stvar dodatno komplikuje nacionalnim identitetima, što mi posebno smeta. Od odrednice da smo žene važnije je koje smo nacionalnosti."

Problem nije samo u medijima već i u civilnom društvu, mišljenja je Katarina Kostić, aktivistkinja Autonomnog ženskog centra iz Beograda.

"Mediji tretiraju nasilje u porodici, jer im to pogoduje, ali ne na pravi način. Generalno za to nisu krivi samo mediji, novinari i novinarka već vladajuća kultura u društvu koja nas stavlja u patrijarhalne okvire. Žena je i okrivljena i žrtva nasilja. Zalažem se za jedan partnerski odnos između civilnog sektora i medija u cilju prevazilaženja ovih problema."

Tamara Vlaškalin, novinarka "Statusa", tvrdi da žene na naslovnim stranama štampe služe isključivo komercijalizaciji novina, dok su za teme o ženama rezervisane poslednje strane.

"Ima novinarki koje insistiranje na ženskom rodu smatraju feminističkom frustracijom. Znam kolegice koje tvrde da nemaju problema u profesiji zato što su žene. Nisu ni svesne da su manje plaćene od muškaraca, sporije napreduju i da nikada neće doći na urednička mesta", kaže Elvira Jahić, novinarka Video produkcije iz Sarajeva.

Autorica je aktivistkinja NVO-a Forum žena Prijepolja

Karmin imperijalizam

Žene su u fokusu svega deset odsto svih informativnih priloga u Srbiji, što govori ne samo o "nevidljivosti žena" koje čine polovinu stanovništva već je ujedno i dokaz beznačajnosti koje kulutra pridaje njihovim mišljenjima, delovanju, pa i postojanju

PIŠE:
DR SNJEŽANA MILIVOJEVIĆ

Šesnaestog februara 2005. godine glavna vest medija bile su vesti. Ništa u njima nije bilo posebno drugačije nego obično, sem što je hiljade aktivista širom sveta toga dana pažljivo pratilo medije znajući da su deo velike zajednice monitora u okviru Globalnog medija monitoring projekta. Stotine aktivista u 76 zemalja sveta analiziralo je 13.000 novinskih, radio i TV priloga rukovodeći se uverenjem da su vesti značajan deo znanja o svetu i dobar orijentir kroz društva u kojima žive. Dan ovakvog kritičkog čitanja pod nazivom Ko pravi vesti organizovan je po treći put, a njegov kompletan izveštaj dostupan je na veb stranici www.whomakesthenews.org. Kao i prethodna dva puta (1995. i 2000. godine) cilj ove planetarne akcije bilo je mapiranje pojavljivanja žena i muškaraca u vestima, u stvari, istraživanje njihovog dopirnosa pravljenju vesti.

U samo petini svih anliziranih tekstova subjekti su žene (21 odsto), one su izvori informacija, njihova se mišljenja citiraju ili se na njih pozivaju. Ovaj procenat se me-

nja u zavisnosti od teme, ali se one u sve tri posmatrane godine nisu bitnije promenile jer tri oblasti dominiraju vestima – politika i vlast, ekonomija i biznis i kriminal. U svakoj od njih, žena je upadljivo manje nego muškaraca, izuzev u ovoj trećoj gde se pojavljuju uglavnom kao žrtve. U vestima o politici žena ima u 14 odsto priloga, o ekonomiji u 20 procenata. Naravno, znatno ih je više u zabavnom (skoro trećina svih priloga) nego političkom i poslovnom svetu, a to je jasno svakome ko otvori novine. Ko naseljava prve stranice važnog sveta politike, biznisa, međunarodnih odnosa, a ko srednje i šarene strane, TV programe i trivijalnu zabavu, podudara se sa rodnim ključem. Naravno, demografija medijskog sveta znatno je drugačija od demografije stvarnosti, a kako je već pre dvadesetak godina dokumentovao čuveni istraživač Džordž Gerbner, ona se tvrdoglavo ponavlja i sporo menja.

Uprkos raširenom uverenju da je danas mnogo bolje, da su žene preplavile medije, istraživanje pokazuje da su one u fokusu svega deset odsto svih informativnih priloga (news stories) i da se to nije promenilo u odnosu na monitoring iz 2000. godine. Ovaj podatak ne govori samo o "nevidljivosti žena" koje čine polovinu stanovništva već je i dokaz beznačajnosti koje kulutra pridaje njihovim mišljenjima, delovanju, pa i postojanju. Zahvaljujući INDOK centru iz Beograda, monitoring je sproveden i u medijima u Srbiji, pa su nalazi prvi put uporedivi sa svetskim. Podaci

kažu da ni u ovom običnom danu, ovdašnji mediji, nisu dobacili prosek – žene se pojavljuju kao subjekti vesti u 17, a muškarci u 83 procenta vesti. Po istom obrazcu, znatno manje u politici (svega osam odsto) i tri puta više u izveštajima o kriminalu (25 odsto). I kada se u vestima čuju mišljenja žena ili iznose njihova stanovišta, to je uglavnom u očekivanim društvenim ulogama – zanemarljivo mali broj ih se javlja kao ekspertkinje (15 odsto), češće govore o ličnom iskustvu (25 odsto), a najčešće kao predstavnice javnog mnjenja – u vox populi rubrikama polovina sagovornika su žene, a polovina muškarci. Novinari se za laička znanja obično okreću ženama, konsultuju ih i pozivaju kao izvoreinformacija, ali se čak i u tim slučajevima one ređe citiraju (obično dva puta manje nego muškarci). I kada imaju priliku da govore, žene ne zaslужuju uvek da to učine neposredno, pa su često prepričane ili indirektno tumačene.

Ko govori u vestima, ko im je izvor, čije se fotografije vide, ko ih predstavlja/piše, ko se citira, u stvari je naličje priče o autoritetu i znanju i u veoma specifičnom smislu potvrda činjenice da mediji jesu "ogledalo društva". Kada se akademici i novinari spore oko pitanja "ko pravi vesti", novinari tvrde da ono u podtekstu zvuči nekako optužujuće, kao da vesti nisu "objektivni isečak stvarnosti", ono što "zaista jeste", nego neki produkt novinarske samovolje. U stvari, odbijaju da prihvate da su vesti tvorevina kao i svaki drugi ljudski proizvod, samo što se njima, kako opominju nebrojeni istraživački rezultati, obavlja proces koji je Gej Takman odavno nazvala "simbolička anihilacija žena". Njihov sadržaj doprinosi tome da su žene medijski nevidljive, da im se aktivnosti trivijalizuju a ponašanja osuđuju. U takvoj ulozi ih kasnije podržavaju zabavni mediji i popularna kultura, koja na istoj

matrici doprinosi širenju "karmin imperijalizma", kako je iskreno svoj misiju nazvao Leonard Lauder na otvaranju prve Este Lauder prodavnice u Pragu pre jedne decenije.

Autorka je profesorka FPN-a i članica Saveta centra za ženske studije u Beogradu

Dvostruka diskriminacija

Zbog neobrazovanosti, diskriminacije u zapošljavanju, ali delom i patrijarhalnog vaspitanja po kome je ženama mesto u kući, čak trećina Romkinja u Srbiji je nezaposlena, a dodatnu četvrtinu čine domaćice. Na svaka četiri zaposlena Roma dolazi tek jedna zaposlena Romkinja, koja u proseku većinom radi u neformalnom sektoru i zarađuje manje od muškaraca

Integracija Roma uslov za EU

“Integracija ugroženih grupa u društvo, a posebno romskog stanovništva, jedan je od prioriteta koje Srbija treba da ispuni na putu ka Evropskoj uniji. Proces evropskih integracija je nužno zasnovan na principu nediskriminacije svake vrste. Srbija, iako dosta čini, ne može da bude zadovoljna dosadašnjim tokom tog procesa”, izjavila je pre desetak dana direktorka Vladine kancelarije za pridruživanje EU-u Tanja Mišćević na predstavljanju izveštaja Programa za razvoj UN-a (UNDP), pod nazivom “Pod rizikom: Socijalna ugroženost Roma, izbeglica i interno raseljenih lica u Srbiji”, a prenosi “Danas”. Romi, kao deo izbegličke i raseljeničke populacije, najugroženija su kategorija stanovništva u Srbiji, pokazalo je istraživanje UNDP-a, sprovedeno krajem 2004. u 75 opština centralne Srbije, koje je obuhvatilo 4500 ispitanika romske pripadnosti. Izveštaj UNDP-a pokazuje da su Romi, izbegli i raseljeni ljudi u Srbiji, suočeni s brojnim problemima u oblasti obrazovanja, zdravstva i zapošljavanja, a uslovi u kojima većina njih stanuje izuzetno su loši, pošto u nekih naseljima živi 50 odsto Roma i 15 odsto izbeglih i raseljenih. Na drugoj konferenciji, “Zdravlje žena u zdravstvenoj politici Srbije”, održanoj u junu ove godine, rečeno je da najmanje 65 odsto Roma u Srbiji, od čega 40 odsto žena, nema zdravstvenu knjižicu. Predstavnica udruženja Bibija naglasila je da je naročito potrebno obezbediti veću dostupnost zdravstvene zaštite Romkinjama i dostupnost važnih informacija o kontracepciji, trudnoći, čestim oboljenjima i nezi deteta.

Poštovanje prava manjina, kao i uspostavljanje rodne ravnopravnosti, predstavljaju značajne elemente na putu ka evropskim integracijama. U tom kontekstu važno je govoriti i o ljudskim pravima

PIŠE:
MR TATJANA PERIĆ

Romkinja u Srbiji, koje su često izložene višestrukoj diskriminaciji: i kao žene, i kao pripadnice romske zajednice. Negativni stereotipi o Romkinjama su brojni i opštepoznati u našem društvu, a čak i u svojoj zajednici, koju skoro isključivo vode muškarci, Romkinje često imaju inferioran položaj. Tek oko 80 odsto Romkinja zna da čita i piše, a nepismenost je naročito visoka kod starijih od 45 godina (statistički podaci su preuzeti iz istraživanja o socijalnoj ugroženosti u Srbiji iz 2004. godine Programa za razvoj Ujedinjenih nacija, UNDP).

Romkinje koje pohađaju školu često se suočavaju sa rasizmom nastavnika i svojih vršnjaka. Zbog neobrazovanosti, diskriminacije u zapošljavanju, ali delom i patrijarhalnog vaspitanja po kome je ženama mesto u kući, čak trećina Romkinja u Srbiji je nezaposlena, a dodatnu četvrtinu čine domaćice. Na svaka četiri zaposlena Roma dolazi tek jedna zaposlena Romkinja, koja u proseku većinom radi u neformalnom sektoru i zarađuje manje od muškaraca. U slučajevima nasilja u porodici, žene koje se usude obratiti policiji često nailaze na nevericu i bivaju ismejane. Zbog teškog materijalnog stanja romskih porodica u porastu je i trgovina ženama i devojčicama radi prostitucije i prosjačenja. Politički su neaktivne, a neke i ne mogu da glasaju jer ne poseduju važeće lične isprave. Nisu vidljive ni u romskim institucijama: od 35 članova Romskog nacionalnog saveta, samo dve su žene. Ipak, neosporne su i neke pozitivne promene. Sve više Romkinja pohađa univerzitet, i u tome prednjače nad mladima. Tri Romkinje su zaposlene pri pokrajinskim i republičkim državnim institucijama. Rastući ženski romski pokret u Srbiji vodi brojne vredne i uspešne inicijative, i njihovom zaslugom Srbija je jedina zemlja članica Dekade inkluzije Roma 2005–2015, u kojoj je izrađen Nacrt akcionog plana za specifičan položaj Romkinja. Ovaj plan, međutim, još nije usvojen, i ostaje samo nada da će kroz njegovo usvajanje u budućnosti državne institucije ipak dati podršku punom uključivanju Romkinja u društvo.

Autorica je vršiteljka dužnosti direktora Kancelarije za inkluziju Roma Autonomne Pokrajine Vojvodine

HRONOLOGIJA EVROBALKANSKIH INTEGRACIJA

JUN

22. jun – Srbija i Crna Gora uspostavile su pune diplomatske odnose na nivou ambasadora koji bi, prema najavama, trebalo da budu razmenjeni u septembru. Građani će granice između dve države moći da prelaze bez pasoša.

29. jun – Ivana Dulić-Marković iz partije G17 plus, koja je u Narodnoj skupštini Srbije devet dana ranije izabrana za potpredsednicu Vlade Srbije, imenovana je, posle ostavke Miroljuba Labusa u maju, za šefa Vladinog tima za pregovore sa Evropskom unijom o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

ZADUŽENA ZA PREGOVORE SA EU:
IVANA DULIĆ-MARKOVIĆ

URSULA PLASNIK, ŠEFICA AUSTRIJSKE DIPLOMATIJE, SA PREDSEDNIKOM SRBIJE BORISOM TADIĆEM U BEOGRADU, 30. JUNA

pregovora Srbije i Unije o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, koji su suspendovani u maju.

- Evropska komisija predložila je Savetu EU-a direktivu o pregovorima o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju sa Crnom Gorom (nakon sticanja nezavisnosti), kao i izmenjenu direktivu o pregovorima

sa Srbijom, kao naslednicom SCG.

17. jul – Predsednik Vlade Srbije Vojislav Koštunica predstavio je u Briselu ministarskoj trojci EU-a Akcioni plan za okončanje saradnje sa Haškim tribunalom. Tri dana kasnije, Vlada Srbije usvojila je “osnovne elemente” Plana koji ostaje državna tajna, i koji bi trebalo da rezultira hapšenjem i slanjem u Hag Ratka Mladića, odnosno posle toga deblokadom pregovora o Sporazumu o

JUL

1. jul – Finska preuzela od Austrije predavanje Evropskom unijom.

5. jul – Na parlamentarnim izborima u Makedoniji pobedila je opoziciona koalicija koju predvodi VMRO-DPMNE, osvojivši oko 34 odsto glasova, ispred Socijaldemokratskog saveza Makedonije, koji predvodi dosadašnji premijer Vlado Bučkovski (24 odsto).

Budući premijer Makedonije biće Nikola Gruevski iz VMRO-DPMNE-a.

6. jul – Komesar za proširenje EU-a Oli Ren ponovio je u Beogradu da puna saradnja Srbije s Haškim tribunalom, što podrazumeva hapšenje i izručenje generala Ratka Mladića, ostaje neophodan uslov za nastavak

POBEDNIK: NIKOLA GRUEVSKI

stabilizaciji i pridruživanju sa EU-om. Za koordinatore tima za sprovođenje Akcionog plana izabrani su predsednik Nacionalnog saveta Srbije za saradnju sa Haškim tribunalom Rasim Ljajić i tužilac za ratne zločine Vladimir Vukčević.

- Savet EU-a usvojio je, nakon pozitivnog mišljenja Evropskog parlamenta od 6. jula, tzv. Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA). Ovaj novi finansijski instrument će, počev od 2007. godine, zameniti pet postojećih: PHARE, ISPA, SAPARD, pretpristupni instrument za Tursku, kao i CARDS. IPA će biti namenjen kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU-u, a u periodu od 2007. do 2013. na raspolaganju će biti 11,47 milijardi evra.

- Savet EU-a je takođe prihvatio izveštaj Havijera Solane i Olijana Rena o budućoj ulozi i doprinosu Evropske unije na Kosovu. Izveštajem se predviđa da EU postane osnovna snaga buduće međunarodne civilne misije na Kosovu, po rešavanju konačnog statusa. Šef civilne misije biće istovremeno i specijalni predstavnik EU-a. Posebno važno biće angažovanje Unije u oblasti prava, i već se priprema operacija u okviru “Evropske bezbednosne i odbrambene politike”.

19. jul – U Beču je održana još jedna runda pregovora Beograda i Prištine o decentralizaciji na Kosovu, gde su, kako su ocenili pregovarači i posmatrači, nastavljena da se ispoljavaju “neslaganja suštinske prirode”.

20. jul – Evropska komisija predložila je da sa državama Zapadnog Balkana započne pregovore o viznim olakšicama, kao i o ugovorima o readmisiji.

Žene u brojkama

Životni vek

- Žene čine 51,4 odsto stanovništva Srbije
- Prosečna starost žena porasla je od 1991. do 2002. godine za tri godine
- Očekivano trajanje života muškaraca je 69,7 godina, a žena 75 godina
- Žene u EU-u žive u proseku šest godina duže od muškaraca: prosečna starost stanovnica EU-a je 81,2 godine, prema 75,1 godinu starosti za muškarce. Ova razlika je najveća u Litvaniji (11,4 godine), a najmanja na Malti (četiri godine)

Zaposlenost, zarade...

- U Srbiji je 2003. godine stopa nezaposlenosti žena bila 55,7 odsto.
- U ukupnom broju nezaposlenih žena 65,2 odsto je sa završenom srednjom školom;

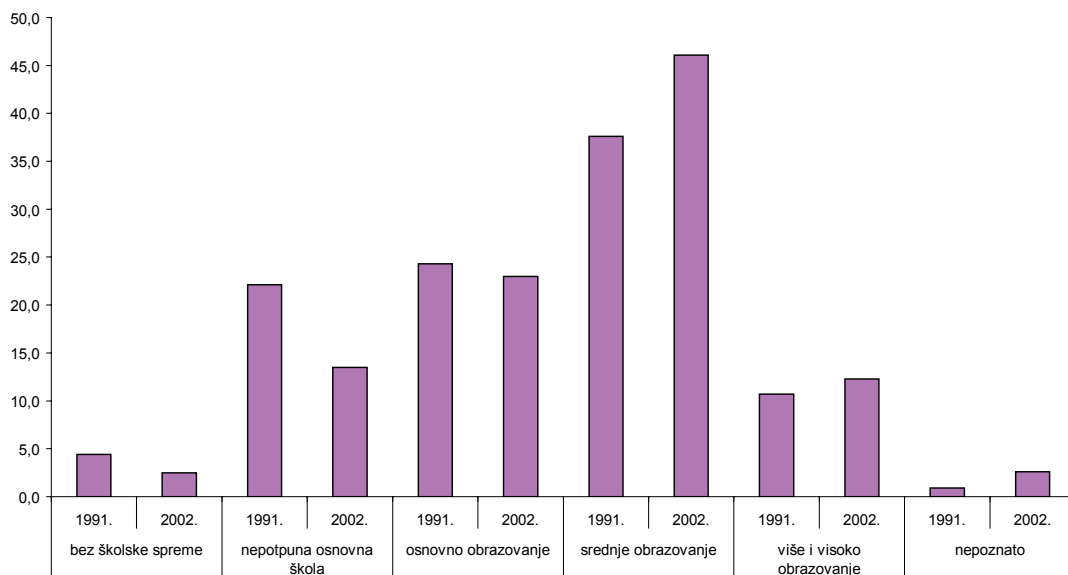
(Irska) do čak 19,1 odsto (Poljska).

- Oko trećina zaposlenih žena i svega sedam odsto muškaraca u EU-u ima skraćeno radno vreme (part-time). Ovaj oblik zaposlenja za žene je najrasprostranjeniji u Holandiji, gde više od 75 odsto zaposlenih žena radi part-time!
- Žene u EU-u zauzimaju oko 32 odsto menadžerskih pozicija: najviše u baltičkim zemljama (38-44 odsto), najmanje na Kipru, Malti i Danskoj (14-23 odsto)
- Prema podacima iz 2004 godine, žene su u EU-u u proseku zarađivale 15 odsto manje od muškaraca : najmanja razlika u platama bila je na Malti, u Portugalu i Belgiji (5 odsto), najveća u Estoniji, Slovačkoj i na Kipru (25 odsto)
- Žene u EU-u na poslove u domaćinstvu troše u proseku duplo više vremena nego njihovi partneri (četiri do pet i po sati)
- Žene u EU-u imaju manje slobodnog

sednik Skupštine, a dve potpredsednice su bile žene.

- U skupštinama opština i gradova, broj žena u proseku ne prelazi šest – sedam odsto.
- Na parlamentarnim izborima 2003. godine od 225 kandidatkinja izabrana je samo 31 poslanica, a sada ih je 27.
- Predsednik Skupštine je muškarac, a od šest potpredsedničkih mesta samo jedno pripada ženi.
- Od sedam poslaničkih grupa samo jednoj je žena na čelu, a od 30 skupštinskih odbora samo pet ima predsednicu.
- U Vladi Srbije je samo jedna ministarka.
- Tekući skupštinski saziv usvojio je izmenu Zakona o izboru narodnih poslanika i ustanovio kvotu od 30 odsto manje zastupljenog pola.
- U tekućem sazivu Skupštine AP Vojvodine žena je 19,17 odsto. Jedna žena je potpredsednica Skupštine AP Vojvodine.

Školska sprema žena u Srbiji 1991-2002.

- Žene su češće neplaćeni pomažući članovi domaćinstva (dve trećine).
- Žene obavljaju neplaćeni domaći rad u mnogo većem obimu od muškaraca (četiri-pet sati dnevno).
- Žene imaju mnogo manje vlasništva od muškaraca (samo 16,2 odsto žena poseduje stanove, a 10,8 odsto kuće).
- Stopa nezaposlenosti u EU-u veća je kod žena (9,6 odsto) nego kod muškaraca (7,6 odsto), i nalazi se u opsegu od 3,8 odsto

vremena nego muškarci, i ta razlika se kreće od 20 minuta u Švedskoj do sat i pet minuta u Sloveniji. Najviše slobodnog vremena imaju Finkinje i Nemice (5h 30 min), najmanje Litvanke (3h 40 min).

Na političkim funkcijama

- U sazivu posle izbora 2000. godine u Narodnoj skupštini Republike Srbije bilo je 10,8 odsto žena, muškarac je bio pred-

- Procenat žena u Evropskom parlamentu 2000. godine bio je 31 odsto, najviše ih je bilo u Partiji zelenih i socijalista (42 odsto)
- U nacionalnim parlamentima u zemljama EU-a procenat žena poslanica najveći je u Švedskoj (43,6 odsto), najmanji u Grčkoj, Francuskoj i Italiji (11 odsto)

• U zemljama EU-a danas ima oko 25 odsto žena na ministarskim mestima u vladama, opet najviše u Švedskoj 58 odsto, najmanje u Poljskoj 12 odsto

- U Evropi je 2003. godine bilo svega pet žena na pozicijama šefova država ili vlada (Finska – premijerka, i predsednica, Litvanija, Irska, San Marino). Poređenja radi, iste godine od 120 država u svetu svega njih 12 je imalo ženu za primijerku ili predsednicu.

- Žene su pravo glasa u Evropi dobio prvo u Finskoj (1906), Albaniji (1920) i Turskoj (1930)

IZVORI: www.statserb.sr.gov.yu; www.bg.ac.yu, www.db-decision.de; www.wide-network.org

Pojmovnik

Pol (Sex)

Pojam koji upućuje na prirodno-biološke determinante polnosti.

Rod (Gender)

Kategorija *rod* nastaje kao potreba da se istakne društveni, kulturni, istorijski i politički aspekt konstrukcije kategorije polnosti naspram prirodno-bioloških determinanti.

Ona se ukršta sa rasnim, klasnim, etničkim, verskim i drugim modalitetima diskurzivno konstituiranih identiteta.

Polna razlika (Sexual difference)

Za razliku od anglosaksonske feminističko-filozofske tradicije u kojoj se koristi pojam roda, feminističke teoretičarke, bliže tradiciji kontinentalne filozofije, radije koriste pojam polne razlike. Ovaj pojam ukazuje na nasilje, diskriminaciju i strukturnu disproporciju između *jednog* i *drugog* (pola) u procesu distribucije moći.

Politike identiteta

Ova sintagma označava političke aktivnosti koje se temelje na zajedničkim iskustvima isključivanja, marginalizovanja i nepravde (proizvodnja stereotipa, brisanje ili prisvajanje identiteta neke grupe, strukturalna diskriminacija, nasilje, eksploatacija, itd.) članova i članica različitih društvenih grupa.

Politike razlike

Počivaju na uverenju da identitet nije nedvosmislena kategorija bilo da ga shvatamo kao utemeljenog na prirodnim, bilo na kulturnim pretpostavkama, i da svaki pokušaj da se identitet zajednice ili bilo koji drugi definiše kao jedinstven, nužno podrazumeva isključivanja nekih *drugih*. Ovaj aspekt kritike politika identiteta zasnovan je na ideji o političkim *koalicijama* kao heterogenom modelu društvenog pripadanja.

Rodna ravnopravnost

Ovaj termin upućuje na ideju o jednakim pravima i mogućnostima svih rodnih identiteta unutar pravnog i društvenog poretka. Zalaganje za rodnu ravnopravnost najčešće podrazumeva *afirmativnu akciju* ili *pozitivnu diskriminaciju* kao političku akciju, strategiju ili program koji nudi dodatne mogućnosti i daje određene prednosti nekim društveno marginalizovanim i nedovoljno reprezentovanim grupama i pojedincima.

Žene na mreži

ATHENA, Mreža evropskih univerzitetskih ženskih studija
www.athena2.org

Asocijacija za žensku inicijativu
www.awin.org.yu

UN platforma: Žene, mir, bezbednost

UNIFEM: <http://www.unifem.org/>

UNECE gender statistička baza podataka
<http://w3.unece.org/stat/gender.asp>

UN trening institut za unapređivanje žena (INSTRAW)
<http://www.un-instraw.org/en/index.html>

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena
<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>

Pekinska deklaracija i plan akcije (1995)
<http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/>
Evropski ženski lobi

<http://www.womenlobby.org/site/hp.asp?langue=EN>

Generalni direktorat EU-a za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti

http://europa.eu.int/comm/employment_social/index_en.html

EU – zakonska regulativa o jednakosti polova
http://europa.eu.int/comm/employment_social/equ_opp/rights_en.html

Odbor Evropskog parlamenta za ženska prava
http://www.europarl.eu.int/committees/femm_home.htm

Komisija za razvoj i jednakost polova Evropske unije:
http://europa.eu.int/comm/development/body/theme/human_social/pol_gender2_en.htm

Evropska mreža centara ženskih resursa
<http://www.women.eu.com>

Evropska platforma žena naučnica:
<http://www.epws.org/>

Žene u razvoju Evrope (WIDE):
<http://www.wide-network.org>

Republički zavod za statistiku Srbije
www.statserb.sr.gov.yu

Centar za ženske studije i istraživanja roda, Beograd
www.zenskestudie.edu.yu

Beogradski centar za evropske integracije (BeCEI)
okuplja domaće i strane stručnjake koji se bave istraživanjima, obrazovanjem i izdavaštvom u oblasti političkih, bezbednosnih i ekonomskih reformi, neophodnih za evropske integracije naše zemlje.
Kontakt: dr Jovan Teokarević, direktor
e-mail: info@becei.org **web:** <http://www.becei.org>

Mesečnik *Evropski forum* je izdanje Beogradskog centra za evropske integracije i redovni je dodatak nedeljnika *Vreme*.

Osnovale su ga u januaru 2003. godine tri nevladine organizacije: *Pax Christi Holandija*, *BeCEI* i *Centar za razvoj Srbije*.

Urednici: Aleksandra Mijalković i dr Jovan Teokarević

Adresa: Vitanovačka 23, Beograd, Srbija i Crna Gora

tel/fax: 011/2464-180, **e-mail:** info@becei.org,

web: www.becei.org

Ovaj broj je objavljen uz podršku Fonda za otvoreno društvo, Srbija

Oblikovanje i slog: Grafički Centar Vreme Štampa: Rotografika, Subotica